

Till frågan om vad vi kan tro på

Människan är dömd till att tro; utan den tro finns inget meningsfullt liv. Utan tro och drömmar riskerar vi att fångas i en meningslös, tröstlös och utarmande ensamhet. Den avgörande frågan handlar om vad som är möjligt att tro på och vad som är möjligt att tjäna. Frågan har såväl världsliga som icke världsliga dimensioner. Frågan om att tro har också en historisk aspekt. Vem och vad har vi trott på? Vad är fortfarande möjligt att tro på? Och vem är inte längre möjligt att tro på?

Vi lever vårt mänskliga drama i en samtid där institutionerna har svårigheter att bära upp och skydda våra drömmar och utopier. De politiska ideologierna, det demokratiska politiska systemet, folkhemmet, kyrkan, nationalstaten, universitet, skolan, äktenskapet och familjen har allt svårare att förmedla och väcka visioner om ett meningsfullt liv, förhoppningar om ett passionerat liv, föreställningar om en fungerande omsorg; tanken att vi hör ihop med vår historia och varandra. Var finns tron på den andre?

Frånvaron av tro tycks föra oss mot

leda och så kallad psykisk ohälsa. Den kan drabba oss alla på ett eller annat sätt. Vad är fortfarande möjligt att brinna för, att tjäna och att leva för? Vad kan bära upp våra jordeliv? Var återfinns hängivenheten? Var finns den meningsfyllda underkastelsens möjligheter?

Vår samtid

Låt oss ställa en annan väsentlig och nära förbunden fråga: Hur kan den anda som präglar vår tid beskrivas? Hur kan vi beskriva det samhälle i vilket vårt hopp skall ta form? Det finns goda skäl att tänka att denna uppgift är alltför komplicerad; att det endast går att fånga fragment av det som utmärker vår tid. Men jag tillåter mig att göra ett försök. Det går inte att komma ifrån att tiden kännetecknas av ökad misstänksamhet och rädsla, av fler antagonistiska motsättningar och ett eskalerande våld; utanför våra landsgränser pågår flera krig med förödande konsekvenser, frekventa politiska utspel av aggressiv och gränslös karaktär, bisarra och nyckfulla idéer

om geografisk expansion. Skillnaden mellan diktaturerna och de demokratiska systemen tycks bli alltmer dunkel. Parallellt pågår i flera länder en institutionell nedmontering av vården, omsorgen, skolan och den högre utbildningen. Medan det satsas allt mer på de institutioner som skall försvara oss mot våld och krig. Ur ett nationellt perspektiv; ett misstänkliggörande av det som ter sig främmande, planer på en tredubbling av antalet fängelseplatser till år 2033, ökade möjligheter för polisen att avlyssna i förebyggande syfte, en sänkning av straffåldern till 14 år vid särskilt grov brottslighet, uniformerad tullpersonal som börjat bära vapen, seriöst arbetande invandrare som utvisas på grund av allt högre försörjningskrav, allt färre asylsökande, förslag om att man i skolan skall kunna visitera elever för att leta efter skjutvapen, dagstidningar som systematiskt rapporterar om meningslös brutalitet, hat och förtal på nätet, exalterade och självupptagna debattinlägg, det fria tryckandets överhöghet på bekostnad av omdömesgilla analyser, tvärsäkra svar i stället för angelägna frågor.

I kölvattnet följer svårigheter att underkasta sig ett gediget och ansvarsfullt tankearbete; att ge sig tid att läsa, tänka och skriva. Det hastiga och spektakulära prioriteras på bekostnad av det eftertänksamma. Genomarbetade texter i kontrast till tanklösa hugskott blir alltmer sällsynta. Vederhäftiga och

komplexa tankar, byggda på kunskap, tenderar att hamna i skymundan och tycks stå allt lägre i kurs.

Det är viktigt att komma ihåg att i skilda historiska perioder tenderar vi att tro på olika fenomen, personer, ideologier, ideal, institutioner, idéer och vad man skulle kunna kalla religiösa föreställningar. Frågan om tron är således mångfacetterad och historiskt bestämd, vilket jag skall försöka problematisera i denna text. Var finns förtrollningens magi idag? Finns det några *nya gudar*?

Låt oss vända oss till vårdsektorn och se vilka ideal som dominerar den. Vad tror man på inom sjukvården? Vad skall reglera vården? Vi lever i ett samhälle präglad av föreställningen att somatisk och numera också psykologisk och psykiatrisk behandling systematiskt bör utvärderas. Till sist skall den styras utifrån ett allomfattande evidensparadigm. Detta paradigm utvecklades i början av 1980-talet och dess inflytande har under de två senaste decennierna ökat. Det finns en tilltro till att man med hjälp av denna teknologi kan skapa standardiserade former av behandling inom hela vårdväldet. Evidensparadigmet administreras effektivt till de stora vårdinstitutionerna, och vårdpersonalen - legitimerad likväl som icke-legitimerad - förväntas underkasta sig dess förhållningssätt och metodik. Det är i grunden varje behandlares skyldighet att instrumentellt och okritisk tro på

och följa de manualer och styrdokument som härstammar från den evidensbaserade forskningens slutsatser. Den enskilde vårdgivarens utrymme för att fatta självständiga beslut är begränsat.

Icke desto mindre måste vi konstatera att allt fler människor tycks vantrivas i det samhälle vi skapat. Om vi går till Sverige kan vi lägga märke till att idag, 2025, tar omkring 1,3 miljoner människor antidepressiva läkemedel. Det betyder att mellan 12 och 13 procent av den svenska populationen i samförstånd med en läkare har beskrivits lida av bristande livslust. Många människor har svårt att finna ro och vila under natten. Vi vet om att förskrivningen av sömnmedel till barn har ökat påtagligt. På bara tio år har användningen av melatonin mer än femdubblats. Enligt statistiska uppgifter från Socialstyrelsen har antalet recept på sömnmedel och lugnande medel till barn och unga mer än femdubblats mellan åren 2011 och 2021. Nästan en miljon svenskar äter av skilda skäl sömntabletter. Mellan åren 2021 och 2024 har förskrivningen av melatonin ökat med 35 procent för barn mellan 6 och 17 år. Läkemedelsverket började 2006 undersöka hur många som medicinerar för ADHD (Attention Deficit Hyperactivity Disorder). Idag är denna andel fem till tio gånger högre än för 15 år sedan. År 2022 hade drygt 10,5 procent av pojkar i åldern 10 till 17 år en ADHD-diagnos.

Socialstyrelsen beräknar att för 2025 kommer det att handla om minst 15 procent. Allt fler människor behöver en psykofarmakologisk behandling för att överleva i vårt samhälle; ledans gissel finns mitt ibland oss. Den har blivit medikaliserad och normaliserad.

Sigmund Freud och trosfrågan

Låt oss nu gå till historien och sammanfatta Sigmund Freuds (1856–1939) uppfattning om vad han trodde på och vad han inte trodde på; och mer precist hur skillnaden mellan tro och vetande ser ut i hans framställning. I hans huvudtext i ämnet, *Die Zukunft einer Illusion*¹ (*En illusion och dess framtid*), finns en beskrivning av vetenskapens specifika kännetecken och samtidigt en analys av religionen. Vetenskap ställs i motsättning till religion²: Vetandet ställs mot tron. I samband med att han diskuterar de verkliga och tänkta anklagelser som har drabbat, och kan tänkas drabba, den bestämda religionskritik som han framför, preciserar han också vad psykoanalysen bör vara och vad den är för någonting.³

I det första kapitlet, där riktlinjerna för texten ges, anger Freud den plats som han uppfattar att "vetenskapen" intar. I sin analys av religionen använder han genomgående kategorin "vetenskap", såsom ett begrepp som är möjligt att ställa i motsats till begreppet "religion". Vi noterar att han inte delar

upp "vetenskapen" i olika kategorier, som till exempel naturvetenskaper, samhällsvetenskaper eller humanvetenskaper. Han delar inte heller upp "religionen" i underkategorier som de fem stora världsreligionerna; hindu-

ism, buddism, judendom, kristendom och islam. Det är Vetenskap mot Religion.

Religionen karakteriseras som en illusion⁴ och ett uttryck för den hjälplöses önsketänkande, samtidigt som

den innehåller betydande historiska reminiscenser.⁵ Avsikten med texten, poängterar Freud, är att visa på nödvändigheten av att träda in i verkligheten, vilket för honom är samma sak som att överge religionen och ta sig an den så kallade fientliga verkligheten med hjälp av "den vetenskapliga inställningen till tingen."⁶ Vetenskapen gör anspråk på en objektiv sanning om den yttre verkligheten till skillnad från religionen. Vetenskapen har, hävdar han, därmed också sina begränsningar. Den kan exempelvis inte ge svar på de så kallade världsgåtorna. Dessutom går forskningen långsamt. Det vetenskapliga arbetet är dock "den enda väg som kan föra oss till kunskap om verkligheten utanför oss."⁷ Intuition och introspektion kan inte ge någon verklig kunskap om yttervärlden, och det finns ingen anledning att förvänta sig något från dessa förmågor, vilket religionen gör. Det vetenskapliga förhållningssättet tvingas lita till iakttagelser och tänkande (observation och reflektion).⁸

Freud tar ytterligare ett steg och hävdar att ingenting skall hindra den psykoanalytiska forskningen från att vända iakttagelsen mot vårt eget väsen eller att använda tänkandet till att kritisera oss själva. Utifrån detta perspektiv öppnar sig möjligheten till "en rad undersökningar", vars resultat blir av avgörande betydelse för "uppbyggandet av en världsåskådning".⁹

Freud ser psykoanalysen som "en

forskningsmetod, ett opartiskt instrument, jämförbar med infinitesimalkalkylen",¹⁰ och även om den ibland väcker starka affekter måste den hålla fast vid sin kurs. Freud exemplifierar sin tankegång: om en fysiker med hjälp av infinitesimalkalkylen kommer fram till att jorden skall gå under efter ett visst tidsförlopp, så kan ju knappast denna slutsats vara en anledning till att tillskriva infinitesimalkalkylen destruktiva tendenser eller att förklara den som överspelad.

Freud konstaterar vidare att religionen har ett minskande inflytande på människorna jämfört med tidigare.¹¹ Skälet till detta står enligt honom att söka i "förstärkandet av den vetenskapliga anden"¹² hos människorna i vad han kallar de översta skikten i samhället, vilket bland annat medför att de religiösa löftena framstår som mindre trovärdiga för dem. Kritiken har försvagat de religiösa dokumentens beviskraft, skriver han.

Naturvetenskapen har klargjort några av de misstag som religionen inbegriper. Den så kallade jämförande forskningen¹³ har tydliggjort likheten mellan samtidens och de primitiva folkens religiösa föreställningar och produkter; denna kritik har bidragit till att religionens ställning försvagats.

Enligt Freud alstrar den vetenskapliga attityden ett visst förhållningssätt gentemot "tingen i denna värld".¹⁴ Inför de religiösa frågorna tvekade vetenska-

pen innan den tog sig an dem. Ju fler människor som får tillgång till det vetenskapligt influerade tänkandet, desto fler kommer att överge tron på det religiösa budskapet, hävdar Freud. I början överges de "föråldrade, anstötliga förkläderna", senare också själva dess "fundamentala förutsättningar".¹⁵ Denna process är naturlig och det finns ingen anledning för bildade och intellektuella att frukta den. Däremot är det förstäeligt, anser Freud, att den stora massan av vad han kallar obildade och förtryckta räds denna förändring; eftersom de själva inte genomgått motsvarande förändring är de inte heller beredda att anta det vetenskapliga tänkandets resultat.

I bokens avslutande kapitel diskuteras konsekvenserna av en uppgörelse med religionen, och vissa reservationer läggs till. Här kan spåras ett tvivel på den tilltro till vetenskapen som framförts tidigare. Freud menar att också hans egna tankar om framtiden, och den ställning han ger vetenskapen, eventuellt skulle kunna vara av illusoriskt slag. Det är emellertid en illusion med den avgörande fördelen att den kan korrigeras i den mån erfarenheten visar att ett misstag begåtts.¹⁶ Om det visar sig att föreställningen att religionen liknar en barndomsneuros, och om antagandet att mänskligheten skall komma att övervinna denna neurotiska period på samma sätt som många barn växer ifrån sin barndomsneuros allde-

les av sig själva är felaktigt, så kommer han att tvingas ge upp den hypotesen. Insikterna från individualpsykologin, skriver Freud, är eventuellt ofullständiga, och "överföringen på människosläktet inte rättfärdig".¹⁷ Här finns, menar han, en stor grad av osäkerhet, men den – vilket är det väsentliga – ökar inte religionens trovärdighet.

I denna analys ställs det mänskliga intellektet och driftlivet i motsättning till varandra. Trots att förnuftet är kraftlöst i jämförelse med driftlivet upphör inte dess stämma att insistera på att få bli hörd. Förnuftet ger inte upp förrän det uppnått sitt mål. Detta förhållande ger anledning till optimism, enligt Freud. Han driver tanken till dess extrema punkt och påstår: "... i längden kan ingenting motstå förnuftet och erfarenheten och religionens motsägelser gentemot dem båda är alltför uppenbar."¹⁸

Freud hävdar att han har en gud, Logos, och han ställer denna sin gud i relation till Ananke.¹⁹ Logos är visserligen inte allsmäktig, men Freud hyser tilltro till att det är möjligt att utforska världen och att det vetenskapliga arbetet kan komma till klarhet om tingen i den. Därigenom kan människans makt över världen öka och hon kan inordna sitt liv därefter. Detta är hans uppfattning, och i den mån den skulle vara en illusion är forskaren, och de som litar på vetenskapens resultat, i samma situation som de religiöst troende.²⁰ Men han insisterar

på att vetenskapen ”genom yttre, talrika och betydelsefulla resultat gett bevis för att den inte är en illusion.”²¹

Vetenskapen har många öppna, och än fler hemliga, fiender på grund av att

den har kritiserat religionen och hotar att förstöra dess dominans. Vetenskapen anklagas för att ha utträttat så lite och lämnat så mycket olöst och i oklarhet. Man glömmer då att vetenskapens

början varit svår, att den är ung och att tiden, under vilken det mänskliga intellektet tagit sig an forskningens uppgifter, är kort. Förändringar av de vetenskapliga uppfattningarna sker genom utveckling och framsteg och inte genom omstörtning. ”Ett mer ungefärligt närmande till sanningen ersätts av ett mer noggrant sådant.”²² En sanning väntar i sin tur på en än fullkomligare sanning. Inom några områden har forskningen inte övervunnit faser där vissa grundläggande antaganden behöver förkastas, medan forskningen inom andra områden har en oföränderlig kärna.

Freud tar sig också det faktum att vetenskapen anklagats för att sakna värde, då den bara leder till subjektiva resultat, medan tingens verkliga natur förblir otillgänglig. Även detta är ett felaktigt betraktelsesätt, eftersom den själsliga apparaten utvecklas just när den strävar efter att lära känna yttervärlden. I förlängningen av denna tanke kommer Freud till slutsatsen att ”problemet med hur världen är beskaffad utan hänsynstagande till den iakttagande själsliga apparaten är en tom abstraktion, utan praktiskt intresse.”²³

I Freuds analys av religionen ställs vetenskapen, genom sina karakteristika, i motsatsställning till denna, och framträder därigenom som ett negativ. Bakom hans sätt att använda begreppet vetenskap finns psykoanalysen. Vetenskapen och psykoanalysen befinner sig enligt honom i samma situation, och

har gemensamma metoder och intressen.

Religionen närmar sig enligt Freud vanföreställningen, och blir därigenom analyserbar och därmed också möjlig att förbinda med de grundläggande psykoanalytiska begreppen. Vetenskapen däremot, är utifrån likartade utgångspunkter oanalyserbar. Religionen är inte en individuell, utan en allmän neuros, och knuten till en problematik som är typisk för en av de två huvudtyper av neuroser som Freud teoretiskt arbetade med under större delen sitt skrivande liv, nämligen tvångsneurosen. Den troende är som ett förvuxet barn som inte vågar lämna sin familj och gå ut i världen, utan i stället väljer att klamra sig fast vid ursprunget.

Det finns också en möjlighet att förhoppningarna knutna till vetenskapen är överdrivna. I den mån vetenskapen är en illusion – vilket religionen bevisligen är, hävdar Freud – kommer erfarenheten att avslöja den som sådan, och konsekvensen av detta eventuella avslöjande blir ett lika självklart som nödvändigt uppgivande av vissa antaganden.

Vetenskapen har dock verkat under förhållandevis kort tid, och det finns anledning till framtidstro. Intellektet kan kortsiktigt visa sig vara svagare än driftlivet; på lång sikt kommer emellertid förnuftet att segra då dess insisterande har något kompromisslöst över sig; det kan verka även i motström. I denna text har Freud uppfattningen att

kunskapen växer långsamt och kontinuerligt, vilket tär på religionens trovärdighet.

I ett brev till den schweiziske teologen och psykoanalytikern Oskar Pfister (1873-1956), daterat den 25/11 1928, skriver han att det finns en förbindelse mellan hans böcker, *Die Frage der Laienanalyse (Frågan om lekmananalys)* (1926), där han försvarar tanken att man inte behöver ha studerat medicin för att utöva psykoanalys, och *Die Zukunft einer Illusion*, genom att den ville skydda psykoanalysen från läkarna och den andra ville skydda psykoanalysen från prästerna.²⁴ Psykoanalysen är inte en angelägenhet för vare sig läkarna eller prästerna, utan för psykoanalytikerna.

Freud tänker sig 1927 att det enda som går att tro på är Vetenskapen. Han föreställer sig också att *alla* mänskliga frågor kan studeras vetenskapligt; kunskapen ackumuleras och osanningar försvinner med hjälp av vetenskapliga undersökningar. Att tro på någonting annat är inkompatibelt med den vetenskapssyn han här representerar.

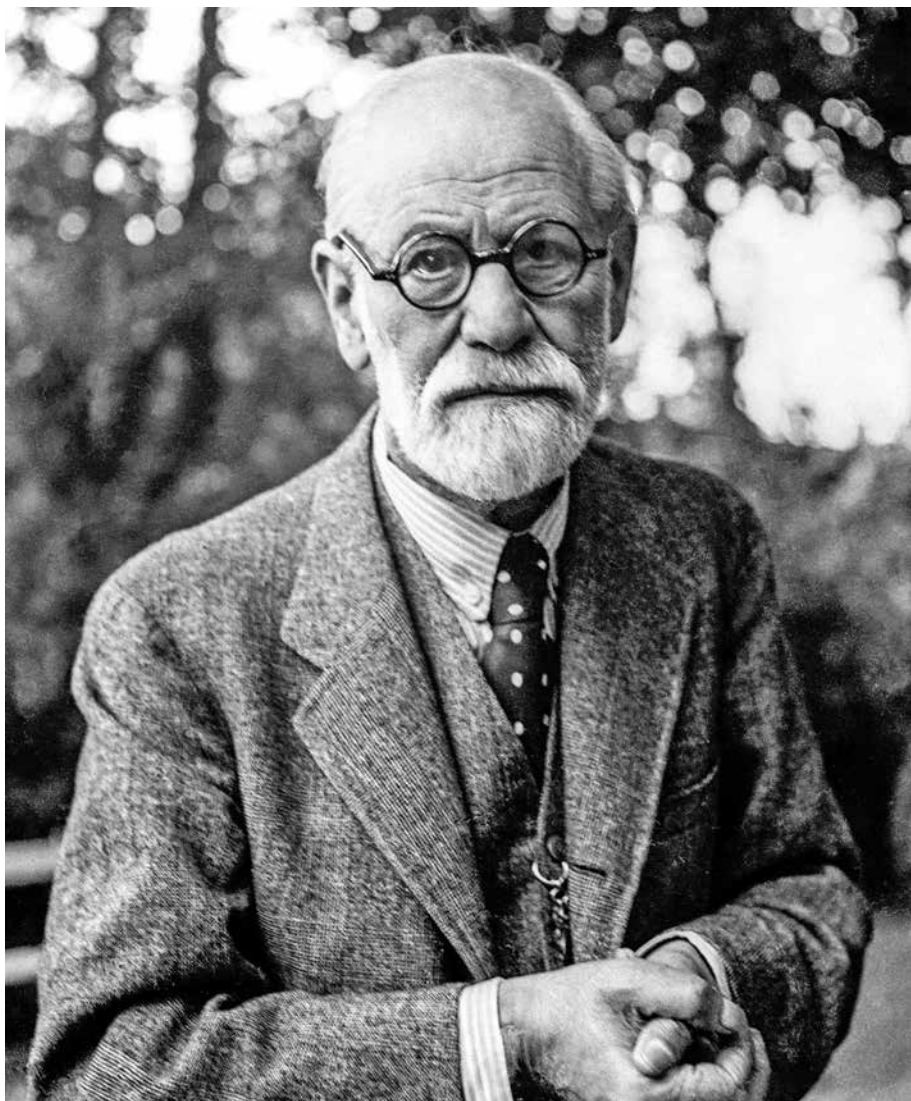
I *Jenseits des Lustprinzips (Bortom Lustprincipen)* från 1920 skriver Freud även om psykoanalysens förhållande till vetenskapen. Han insisterar på att man måste ge sig till tåls när psykoanalysen inte kan ge svar på angelägna frågor; det ger psykoanalytikerna anledning till ytterligare forskning. Man bör också vara beredd att lämna en väg som man slagit in på, om den inte förefaller

att leda till något gott. Endast sådana troende som av vetenskapen kräver en ersättning för den övergivna katekesen kommer att störas. Han citerar Johann Michael Friedrich Rückert (1788-1866) i *Hariris Maqamat*,²⁵ som tröstar oss när vår vetenskapliga insikt inte gör några snabba framsteg:

Det man inte kan uppnå genom att flyga, måste man nå genom att halta. [---]
Skriften säger att det inte är någon synd att halta.²⁶

En anmärkning i förhållande till Freuds tankar om religionen

Man skulle med hjälp av den tyske sociologen och historikern Max Weber (1864-1920) kunna påstå att Freud är en del av den intellektuella rörelse som bidrar till att försöka avförtrolla religionen och samtidigt ge vetenskapen ett i det närmaste gudomligt skimmer. Vetenskapens status måste förbli orubblig. Han är också upptagen med den urgamla frågan om vad det är som skiljer vetenskaplig kunskap från icke-vetenskaplig kunskap; hur man kan skilja sann kunskap från vidskepelse, illusioner och fantasier. Freud drevs, som vi sett ovan, av en stark önskan att se psykoanalysen som en del av den naturvetenskapliga familjen. Han uppfattade att distinktionen mellan vetenskap och icke-vetenskap var tydlig och avgörande. Han föreställde sig

också att religionens inflytande med tiden kommer att minska och slutligen upphöra. Religionen kommer att framstå som irrationell i en rationell värld och till syvende och sist försvinna.

Detta förhållningssätt visade sig också inom universitetets värld vid slutet av 1800-talet. Låt oss nämna ett exempel: Vid Harvard University var motot *In Christi Gloriam* (Till Kristi ära),

från 1650 fram till 1880, då det ersattes med *Veritas* (Sanning). Från Kristi ära till Sanningen; från tro till kunskap. Freud försvarar och tror på en värde-neutral vetenskap som etablerar en definitiv skillnad mellan faktautsagor och värdeomdömen. De existentiella och transcendentala frågorna drunknar i vetenskapens allomfattande anspråk.

Den andres betydelse

Låt oss nu ta oss an en annan aspekt av trosfrågan: den enskildes förhållande till omgivningen; möjligheten att tro på det gemensamma och de institutioner som skyddar det gemensamma. Sigmund Freud försökte i flera av sina texter att fördjupa förståelsen av förhållandet mellan den enskilde och omvärlden. Han använde sig bland annat av begreppet narcissism och kom att inspireras av den tyske psykiatrikern Paul Näcke (1851–1913) liksom av den brittiske läkaren Havelock Ellis (1859–1939). Freud betonade 1914 vikten av att skilja mellan en patologisk och en normal narcissism. Genom sina texter om narcissism försökte Freud förstå något om hur en människa förhåller sig till en annan. Vad kännetecknar den enskildes band till yttervärlden? Hur förbinder sig individen till den andre? Vilken plats får den andre för honom eller henne?

Begreppets användning har utökats sedan det kom i bruk i slutet av 1800-talet. Christopher Lasch (1932–1994),

professor i historia vid universitetet i Rochester i USA, publicerade 1978 *The Culture of Narcissism: The American Life in an Age of Diminishing Expectations*, (*Den narcissistiska kulturen*). I den uppmärksammade boken undersökte han hur narcissismen ersatt skilda samhällseliga ideal och på vilket sätt den tagit sig uttryck i institutionella sammanhang. Han pekade ut att narcissismen under 1970-talet kom att normaliseras i det amerikanska samhället och att detta förhållningssätt försvårade uppbyggandet av det gemensamma. Individen väljer sig själv i stället för den andre. Individualismen, påpekar han, försvarar möjligheten att ingå i en gemenskap och i något större.

Vi vänder oss slutligen till den tyske filosofen Hans-Georg Gadamer (1900–2002). I *Vernunft im Zeitalter der Wissenschaft* (1976) (*Förnuftet i vetenskapens tidsålder*), tar Gadamer upp några för oss relevanta frågor, bland annat genom att belysa institutionens betydelse. Han hänvisar i några avgörande passager till den tyske filosofen Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831). Varje bindning genom vänskap eller kärlek innehåller en substantiell gemenskap, som låter sig beskrivas begreppsligt genom det ömsesidiga erkännandets dialektik. En av Hegels stora förtjänster, betonar Gadamer, är att han övertygande argumenterade för att familj, samhälle och stat har en och samma rot, nämligen övervinnelsen och överskridandet

av vad han kallade den subjektiva anden. Det handlar om den enskilde individens medvetande, som överges till förmån för ett gemensamt medvetande, vilket förutsätter ett ömsesidigt erkännande.²⁷ Individerna drabbas av något högre än honom eller henne själv, av en inre övertygelse om gemenskapens fundamentala betydelse. Det blir då möjligt att ge upp det enskilda för det gemensamma. Detta upphävande utgör gemenskapens förutsättning.

Vad gör den alltmer utbredda individualismen med våra möjligheter att tro på institutionerna; eller att tjäna någon eller någonting annat än oss själva? Det uppstår ingen vänskap, inget äktenskap, inget kärleksförhållande utan att det inre förtroendet mellan människorna ges utrymme att växa genom striden och försoningen. Denna försoning är den hegelska dialektikens innersta kärna.

Avslutande ord

Vi lever i ett samhälle präglad av hat, rivalitet och krig, där tilltron till den andre i stor utsträckning är underminerad av misstänksamhet. De samhällsliga institutionerna förväntas försvara oss mot våldet och den mänskliga destruktiviteten. Icke desto mindre måste vi komma ihåg att frågan om att tro på det uppbyggliga finns inskrivet i den mänskliga existensen. Den som älskar tror; han eller hon tror på den andre; litar på den andre, förlägger sin tillit till

någonting bortom den enskilde. Han tror också på den Andre. Det finns ingen tro utan en tro till det som är bortom här och nu; en transcendental tilltro. Äktenskapet förutsätter en tilltro till institutionen och dess historia; till de texter, ideal och föreställningar som omgärdar äktenskapet. Uppbyggandet av kunskap underlättas av en tilltro till universitetet och andra pålitliga vetenskapliga institutioner. Den enskilde kan först bli en fungerande individ genom att tillhöra en upplevd större gemenskap.

Freud hade en i det närmaste blind tro på vad han kallade vetenskap. Empiriska undersökningar och rationellt tänkande driver vetenskapen vidare och kunskapen ackumuleras. Män och kvinnor förbundna till vetenskapen arbetar i en abstrakt gemenskap för att förstå verkligheten, förklara det ännu obegripliga och upptäcka sanningen. De tillhör den Vetenskapliga familjen. Det är en tro som är så intensiv och bergfast att Freud fann det logiskt att proklamera sig som ateist, det vill säga någon som inte *tror* på att Gud finns. Något han delade med andra inflytelserika tänkare under andra hälften av 1800-talet, exempelvis Karl Marx (1818–1883) och Friedrich Nietzsche (1844–1900).

Idag härskar inom vården i stora delar av västvärlden ett evidensparadigm som förutsätts vara en garanti för vetenskapligt styrd vård. Det gäller såväl den somatiska som den psy-

kiatriska vården. Manualer av skilda slag skall administrera den formen av kunskap. Flera väsentliga mänskliga frågor ryms dock inte inom detta paradigm; och därmed inte heller historisk och teologisk kunskap, skönlitteratur, filosofi eller idéhistoria.

Freud upptäckte betydelsen av att tala och lyssna; han förstod vikten av att förbinda känslor med ord, liksom ord med känslor; han uppfattade värdet av att vara närvarande i rummet med den andre och poängterade betydelsen av den enskildes historia och därmed av den genealogiska överlåtelsen. Människan skulle ges möjligheten att tala om det förflutna, sina konflikter, dröm-

mar, rädslor och tvivel. Han kände en stark valfrändskap med författarna och konstnärerna. Han noterade och förvånades av att dessa förstod saker och ting som han själv först genom "mödosamt arbete" kunde begripa. Samtidigt kunde han aldrig sluta att drömma om de naturvetenskapliga ideal han en gång formerades av. Han övergav aldrig ett positivistiskt och reduktionistiskt vetenskapsideal. Men det kliniska arbetet med patienterna gjorde att han inte heller kunde bli fri från tvivlet. Tron på att människan till sitt väsen är gåtfull och enbart i vissa avseende begriplig gav han inte heller upp. Övertygelsen och tvivlet levde sida vid sida.

Per Magnus Johansson är psykoanalytiker, docent i idé- och lärdoms historia och författare till femton böcker, ett stort antal vetenskapliga artiklar och ett hundratal kulturartiklar. Johansson är grundare av Freudianska föreningen och chefredaktör för kulturtidskriften *Arche*, som blev årets kulturtidskrift 2018.

Slutnoter

- 1 Sigmund Freud, "Die Zukunft einer Illusion", i *Gesammelte Werke XIV*, Frankfurt am Main: S Fischer Verlag, 1948, [1927]. Översättning 1928 av Signe Bratt (1887-1954). *En illusion och dess framtid*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- 2 Boken är uppbyggd genom att Freud dels diskuterar kritiskt med sig själv de invändningar han har gjort och gör gentemot religionen och de troendes livslösningar, och dels genom att han för en dialog, utan att nämna det explicit, med den troende psykoanalytikern, eleven och vännen Oskar Pfister.
- 3 Freud påpekar att flera av hans kollegor inte delar hans inställning. Sigmund Freud, *Gesammelte Werke XIV*, 360.
- 4 Freud skiljer på vidskepelse och illusion. Aristoteles uppfattning att ohyra utvecklades av smuts är ett exempel på vidskepelse, medan Columbus förhoppning att han funnit en ny sjöväg till Indien är ett exempel på en illusion. En illusion är inte nödvändigtvis falsk, men den tar sin kraft från önsketänkande, bortser från verkligheten och upplever inget behov av undersöka sanningshalten i sin tro eller sina påståenden. Den närmar sig, enligt Freud, i kvalitet psykiatriens definition på vanföreställning. Sigmund Freud, *Gesammelte Werke XIV*, s 352-356. Freud talar även om religionen som en möjlighet för den enskilde att låta sig införlivas i en allmän neuros (allgemeine

- Neurose) i stället för att utveckla en personlig sådan (persönliche Neurose). Den religiösa frågeställningen har speciell betydelse för den tvångsneurotiska karaktären. Sigmund Freud, *Gesammelte Werke XIV*, 367
- 5 Sigmund Freud, *Gesammelte Werke XIV*, 366.
- 6 Sigmund Freud, *Gesammelte Werke XIV*, 373.
- 7 "... für uns der einzige Weg, der zur Kenntnis der Realität ausser uns führen kann." Sigmund Freud, *Gesammelte Werke XIV*, 354.
- 8 "... die Anwendung des Beobachtens und Denkens in wissenschaftlicher Arbeit..." Sigmund Freud, *Gesammelte Werke XIV*, 356.
- 9 "... den Aufbau einer 'Weltanschauung'..." Sigmund Freud, *Gesammelte Werke XIV*, 357.
- 10 "In Wirklichkeit ist die Psychoanalyse eine Forschungsmethode, ein parteiloses Instrument, wie etwa die Infinitesimalrechnung." Sigmund Freud, *Gesammelte Werke XIV*, 360.
- 11 Freud skriver om och analyserar den europeisk-kristna kulturen.
- 12 "... die Erstarkung des wissenschaftlichen Geistes..." Sigmund Freud, *Gesammelte Werke XIV*, 362.
- 13 "... der vergleichenden Forschung ..." Sigmund Freud, *Gesammelte Werke XIV*, 362.
- 14 "... den Dingen dieser Welt..." Sigmund Freud, *Gesammelte Werke XIV*, 362.
- 15 "veralteten, anstössigen Einkleidungen ... fundamentalen Voraussetzungen" Sigmund Freud, *Gesammelte Werke XIV*, 362.
- 16 Sigmund Freud, *Gesammelte Werke XIV*, 376.
- 17 "... die Übertragung auf das Menschengeschlecht nicht gerechtfertigt..." Sigmund Freud, *Gesammelte Werke XIV*, 377.
- 18 "... auf die Dauer kann der Vernunft und der Erfahrung nichts widerstehen, und der Widerspruch der Religion gegen beide ist allzu greifbar." Sigmund Freud, *Gesammelte Werke XIV*, 378.
- 19 Multatuli pseudonym för den holländske författaren Edward Douwes Dekker (1820-1887), under sig av gudaparet Logos/Ananke. Dekker var ämbetsman och gjorde sig bland annat känd genom att motsätta sig Hollands kolonisationspolitik. Han levde i landsflykt i Tyskland.
- 20 Sigmund Freud, *Gesammelte Werke XIV*, 379.
- 21 "... durch zahlreiche und bedeutsame Erfolge den Beweis erbracht, dass sie keine Illusion ist." Sigmund Freud, *Gesammelte Werke XIV*, 379.
- 22 "... eine rohe Annäherung an die Wahrheit wird ersetzt durch eine sorgfältiger angepasste..." Sigmund Freud, *Gesammelte Werke XIV*, 379.
- 23 "... dass das Problem einer Weltbeschaffenheit ohne Rücksicht auf unseren wahrnehmenden seelischen Apparat eine leere Abstraktion ist, ohne praktisches Interesse." Sigmund Freud, *Gesammelte Werke XIV*, 380.
- 24 *Sigmund Freud - Oskar Pfister: Briefe 1909-1939*, red. Ernst L. Freud & Heinrich Meng, Frankfurt am Main: Fischer, 1963, 136.
- 25 Johann Michael Friedrich Rückert (1788-1866), tysk poet, översättare och professor i orientalska språk. Han vistades regelbundet i Rom med tyska författarkollegor. Han lärde känna Per Daniel Amadeus Atterbom (1790-1855), författare till *Lycksalighetens ö*, som publicerades 1824.
- 26 Was man nicht erfliegen kann, muß man erhinken. Die Schrift sagt, es ist keine Sünde zu hinken. Sigmund Freud, *Gesammelte Werke XIII*, 69. Översättning 1986 av Ola Andersson (1919-1990), *Bortom Lustprincipen*, Stockholm: Natur och Kultur. Nyöversättning av Mia Engvén (f.1963) publicerad i *Samlade skrifter av Sigmund Freud, IX, Metapsykologi* (2003), Stockholm, Bokförlaget Natur och Kultur, 306.
- 27 Hans-Georg Gadamer, *Vernunft im Zeitalter der Wissenschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1976. *Förnuftet i vetenskapens tidsålder*, översättning av Thomas Olsson (1946-2011). Göteborg: Daidalos, 1988, 35.